

ПЕРЕКАЗ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ДИСКУРСНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

На сучасному етапі розвитку національної школи посилюється інтерес до мовної освіти. Зокрема, акцентується увага на формування мовної особистості, яка відзначалася б свідомим ставленням до вивчення української мови, мовленнєвою активністю на всіх етапах оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання та впливу, високою мовленнєвою культурою.

Визначені проблеми пов'язані з реалізацією комунікативної мети навчання української мови, котра полягає у «формуванні національно свідомої, духовно багаті мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетентності [6, с.2]».

Отже, навчання мови має бути спрямоване на формування мовної особистості – людини, яка добре володіє системою лінгвістичних знань, репродукує мовну діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку.

У процесі формування дискурсного мовлення школярів головна роль традиційно відводиться роботі над розвитком зв'язного мовлення учнів, або за сучасними лінгводидактичними працями – розвитком комунікативних (мовленнєвих) умінь. Належне місце в цьому контексті відведено переказуванню, що в різні роки відобразилося в концепціях українських та російських лінгводидактів М. Баранова, Л. Виноградової, Г. Іваницької, Г. Івченкова, С. Карамана, Т. Ладигенської, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, М. Пльонкіна, М. Стельмаховича, Т. Сурової, І. Харченко, Т. Шелехової, Г. Шипіциної та ін.

У науковій методичній літературі знаходимо різні підходи до трактування поняття «переказ». На думку І. Морозової, переказ – це «загальна назва робіт, пов'язаних із відтворенням готового, чужого тексту [5, с.11]». М. Пентилюк переказом вважає вправу, «в основі якої лежить відтворення змісту висловлювання і складання тексту за готовим матеріалом [4, с.169]». Аналогічне визначення подано С. Караманом: переказ – це «відтворення змісту заслуханого або прочитаного тексту оповідання, поезії, твору чи будь-якої статті [3, с.206]» та О. Горошкіною, яка характеризує переказ як «вид роботи, що передбачає відтворення змісту висловлювання і складання тексту за готовим матеріалом [9, с.200]».

Сучасні лінгводидактичні словники містять схожі наукові статті щодо трактування цієї дефініції. Порівняймо:

Переказ – вид роботи з розвитку мовлення, що передбачає відтворення змісту сприйнятого на слух або прочитаного тексту.

Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / Кол. авторів за ред. М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2015. – С. 184.

Переказ – вид роботи з розвитку зв'язного мовлення, який передбачає передачу в усній чи письмовій формі прочитаного або прослуханого тексту.

Кочан І.М., Захлюпана Н.М. Словник-довідник із методики викладання української мови. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 205.

Переказ – вид роботи учня, засіб розвитку мовлення на основі зразка.

Наумчук М.М., Лушпинська Л.П. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови: навч.-метод. посіб. – Тернопіль : Астон, 2003. – С. 87.

Уважаємо визначення терміна «переказ», запропонований М. Пентилюк, найбільш прийнятним для нашого дослідження, оскільки вчена бере до уваги зміст і результат роботи, виділяє головне й суттєве в понятті.

Різноманітність думок щодо визначення «переказ», на нашу думку, є причиною відсутності єдиної системи класифікації видів переказів, у той час як шкільна практика спирається на значну кількість переказів, що розрізняються за змістом, метою, обсягом, за відсутністю або наявністю

плану й умов його складання, за ступенем ускладненості переказу додатковими завданнями та ін.

Група дослідників (М. Баранов, Т. Ладиженська, І. Морозова та ін.) за основу бере п'ять принципів класифікації переказів:

- 1) за відношенням до обсягу вихідного тексту (*докладні та стислі*);
- 2) за відношенням до змісту вихідного тексту (*повні, вибірккові та перекази з додатковим завданням*);
- 3) за ускладненістю мовними завданнями (*із лексичним, граматичним, стилістичним та ін. завданнями*);
- 4) за сприйняттям вихідного тексту (*переказ прочитаного, почутого та сприйнятого і на слух, і зорово текстів*);
- 5) за ступенем знайомства з вихідним текстом (*переказ незнайомого та знайомого, відомого учням, текстів*).

М.Т. Баранов додає ще три принципи, розрізняючи за тематикою вихідного тексту (*перекази про тварин, дружбу, світ тощо*); за жанрово-композиційними особливостями вихідного тексту (*переказ-опис, переказ навчальної статті та ін.*) [1, с.283]». М. Пентилюк та О. Горошкіна наголошують на виділенні усних і письмових переказів через існування аналогічних форм відтворення тексту. М. Пентилюк виділяє принцип класифікації переказів за способом виконання й поділяє перекази на індивідуальні та колективні [4, с.169]. О. Горошкіна до того ж уводить принцип класифікації переказів за наявністю творчих елементів, за якими розрізняє творчі перекази та перекази-переклади [9, с.200]».

Нестандартним є підхід М. Барінової до класифікації переказів на основі визначених принципів класифікації. Так, за способом передачі змісту тексту вона виділяє повні (докладні), стислі, близькі до тексту, вибірккові перекази з елементами твору; за характером текстового матеріалу – перекази розповідного характеру, з елементами опису, перекази-описи, перекази з елементами роздуму, типу роздуму, типу характеристики тощо [2, с.179-183].

Більш визнаною можна назвати класифікацію переказів, створену С. Караманом, який запропонував їх за багатьма ознаками: за повнотою і формою відтворення тексту, мовним матеріалом та способом сприймання й виконання тощо.

Після вивчення класифікацій переказів робимо висновок, що одні з них, незважаючи на повноту охоплення ознак переказів і врахування всіх принципів класифікації, є незручними для користування в шкільній практиці через надзвичайну ускладненість, інші не враховують суттєвих принципів класифікації.

Аналіз лінгводидактичної літератури, спостереження навчального процесу, анкетування учнів та вчителів міста Херсона, власного педагогічного досвіду стали підґрунтям для створення власної найбільш ефективної, на нашу думку, для розвитку дискурсного мовлення сучасного школяра такої класифікації:

- за формою відтворення вихідного тексту (усні та письмові перекази);
- за характером відтворення вихідного тексту (докладні, стислі, вибіркові та творчі перекази);
- за метою проведення (навчальні та контрольні).

Перший принцип (за формою відтворення тексту) не новий у методиці навчання української мови. Він був висвітлений у дослідженнях С. Карамана, М. Пентилюк, Т. Сурової, Г. Шипіциної та ін., у працях яких знаходимо різні точки зору на місце усного переказування в системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Так, Т. Сурова вважає, що усне переказування доцільно проводити після підготовчої роботи на уроках під час вивчення мовної теми, після аналізу тексту на окремому уроці, а також після читання тексту й бесіди за його змістом [10, с.12]. Іншу думку має М. Пльонкін, який не рекомендує проводити усне переказування як підготовчу роботу до письмового переказу. Адже усне мовлення, стверджує автор, за своєю природою не адекватне письмовому, і ті речення, що були закладені під час переказування, можуть бути замінені іншими конструкціями в письмовій

роботі. Дослідник радить замінити усне переказування мовним аналізом тексту [8, с.12]». На нашу думку, попереднє усне переказування дає змогу учням на основі багатьох варіантів створити власний текст з урахуванням проаналізованих помилок, тому його доречно проводити під час роботи над письмовим переказом, особливо в школах з російською мовою навчання.

Поділ переказів на докладні, стислі, вибірккові і творчі здійснено в дослідженнях М. Барінової, О. Горошкіної, С. Карамана, І. Морозової, Г. Шипіциної та ін., однак відсутній єдиний підхід до формування принципу такої класифікації. Так, М. Барінова називає цей принцип «за способом передачі змісту [2, с.183]», О. Горошкіна – «за обсягом [9, с.200]», С. Караман – «за повнотою викладу [3, с.208]», М. Пентилюк – «за повнотою відтворення висловлювання [4, с.169]», Г. Шипіцина – «за творчим внеском учня [11, с.255]». Назва принципу «за характером відтворення вихідного тексту», запропонована І. Морозовою [5, с.13], є на нашу думку, цілком справедливою, оскільки враховує природу, форму й вид переказу.

Наукові концепції провідних учених-лінгводидактів дозволяють нам стисло схарактеризувати визначені види переказів. При докладному переказі вихідний текст відтворюється якомога детальніше й повніше зі збереженням його типу композиційних мовних і стильових особливостей зумовлених комунікативною настановою та ідейним задумом автора. Стислий переказ, на відміну від докладного, вимагає передачі змісту тексту узагальнено, коротко, зі збереженням або зміною (залежно від обсягу й характеру скорочення) типу тексту. При вибіркковому переказі новий текст складається на основі відібраного на задану тему матеріалу (зміст одного епізоду з твору, розкриття однієї з підтем або сюжетних ліній, одного пункту плану тощо). Творчі перекази передбачають зміну вихідного тексту залежно від характеру завдання в усній чи писемній формі.

Принцип класифікації переказів за метою проведення вже висвітлювався в науково-методичній літературі. Ми вважаємо необхідним розрізняти навчальні та контрольні перекази, оскільки перші – спрямовані на

формування мовленнєвих умінь і навичок школярів, а відтак і їх дискурсного мовлення, а контрольні – служать засобом контролю, рівня вже засвоєних знань та сформованих умінь.

Отже, суттєва роль у розвитку дискурсного мовлення школярів, їх комунікативних умінь та навичок, що сприяє розвитку мовної особистості, належить переказам, котрий являє собою вид роботи, в основі якої лежить відтворення змісту висловлювання, створення тексту на основі поданого (вихідного).

Література

1. Баранов М.Т., Ладыженская Т.А. и др. Методика преподавания русского языка / Т.М. Баранов, Т.А. Ладыженская, М.Р. Львов. – М. : Просвещение, 1990.
2. Барина Е.А. и др. Методика русского языка / Е.А. Барина. – М. : Просвещение, 1984.
3. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч.посібник для студентів вищих закладів освіти / С.О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000.
4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів / За ред. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2010.
5. Морозова И.Д. и др. Видыложений и методика их проведения: Пособие для учителя / И.Д. Морозова. – М. : Просвещение, 1984.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів : Українська мова; Українська література. 5-9 класи. – К. : Освіта, 2013.
7. Пентиліук М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с.
8. Пленкин Н.А. Изложение с языковым разбором текста / Н.А. Пленкин. – М. : Просвещение, 1978.
9. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : Посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів / За ред. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011.
10. Суровая Т.И., Лебедик А.Л. Сборник изложений и контрольных диктантов по русскому языку для 5-9 классов : Пособие для учителя / Т.И. Суровая, А.Л. Лебедик. – К. : Освіта, 1994.
11. Шипицына Г.М. Изложения и сочинения с заданными и ответами : Книга для учителя / Г.М. Шипицына. – М. : Просвещение, 1997.

